

על יזמה חינוכית משותפת
ליהודים ולשומרונים בשכם

ירון הראל

בארכיון חברת כ"ח בפריז מצויות ארבע תעודות שעניינן פניית יהודים ושומרונים יושבי שכם אל החברה היהודית-הצרפתית בבקשה שתייסד בעירם מוסד חינוכי.¹ המסמך הראשון, המובא להלן במלואו, הוא מכתבם של ראשי הקהילה היהודית בשכם לכ"ח מחודש סיוון תרנ"ד. למכתב זה מצורף המסמך השני, פנייתו של יצחק בן עמרם, כוהן שומרוני משכם, אל כ"ח, ללא תאריך. מכתב זה כתוב בכתב השומרוני, ובשוליו מופיעה גרסה דומה אך לא זהה של הפנייה, בשפה הערבית. אמנם תוכן הדברים זהה בעיקרו, אולם בגרסה בערבית נוספו משפטים השופכים אור על היחסים בין השומרונים ליהודים, ושאינם מופיעים בטקסט בכתב השומרוני. גם על מכתב זה, שאף הוא ללא תאריך, חתום יצחק בן עמרם. המסמך הרביעי הוא גרסה נוספת של המכתב בחתימת יצחק בן עמרם, הפעם בשפה הצרפתית. הנוסח הצרפתי נושא את התאריך 26 באוגוסט 1894. גם הנמנען שונה בנוסח הצרפתי, לא חברת כ"ח, אלא הרב הראשי ליהודי צרפת, הרב צדוק כהן (Zadok Kahn).

קשרי היישוב היהודי בשכם עם גורמי חוץ

עד שנת 1860 היו רוב יהודי שכם ממוצא ספרדי-מזרח תיכוני.² אמנם בספרות הנוסעים מופיעות עדויות על יהודים אשכנזים בשכם, אולם בדרך כלל המדובר בבודדים או במשפחות ששיבתם במקום הייתה ישיבת ארעי. מנתוני מפקד מונטיפיורי משנת 1839 עולה כי באותה העת כבר לא נותרו בעיר אותם אשכנזים מעטים שנזכרו בדיווחי הנוסעים הנוצרים שעברו בשכם בשנות השלושים.³ הניסיון המאורגן הראשון להתיישבות אשכנזית בשכם נעשה בשנת 1860, על ידי שש משפחות שביקשו להיחלץ מן המצוקה הכלכלית בירושלים, אולם ניסיון זה נכשל לחלוטין.⁴ בשנים שלאחר מכן פורסמו בעיתונות היהודית דיווחים על מצבם של יהודי שכם, ופה ושם הועלו רעיונות לחיזוק ההתיישבות בעיר, בעיקר על ידי יהודים אשכנזים.⁵ עשרים וארבע שנים לאחר ניסיון ההתיישבות האשכנזי הכושל קמה יזמה חדשה ליישוב מאורגן של עשרות משפחות חסידיות בשכם ובסביבותיה.⁶ יזמה זו

בשער המאמר:
רחוב מקורה בשכם
המוליך לשכונת
השומרונים בעיר,
ראשית המאה
העשרים
(אוסף וילנא, יד יצחק
ברצבי)

שלמי תודה לחבריי הטובים מר בנימין צדקה, עורך כתב-העת 'א-ב חדשות השומרונים', ומר ירון סרי מאוניברסיטת בר-אילן, שעמלו וטרחו לסייע בידי בפענוח מכתבי השומרונים.

1 AAIU, Pays isolés, Jordanie, nos. 3220, 2677

2 תולדותיה של קהילת שכם לדורותיה סוכם ונפרשו בהרחבה במאמרו של נ' שור, 'תולדות יהודי שכם בימי הביניים ובעת החדשה', ש' דר' ו' ספראי (עורכים), מחקרי שומרון, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 229-301. עיינו גם: ב' לנדוי, 'שכם והישוב היהודי', ש' דר' ו' רות (עורכים), שומרון: לקט מאמרים ומקורות, תל-אביב תשל"א, עמ' 334-339; א' יערי, 'תולדות הישוב היהודי בשכם', סיני, לו (תשט"ו), עמ' קטו-קפז; מ' בניהו, 'תעודות לתולדות הישוב היהודי בשכם', שם, לח (תשט"ז), עמ' קב-קיד; י' בן-צבי, שאר ישוב, ב (כתבי יצחק בן-צבי, ג), תל-אביב תרצ"ו, עמ' 154-162. עיינו: יערי (שם), עמ' קעו-קעז.

3 דיווח על הניסיון והסבר נסיבות כישלונו ראו: המגיד, ג' באייר תר"ך, עמ' 63; שם, כ"א בתמוז תר"ך, עמ' 107. בתקופה הקצרה שבה ישבו אשכנזים אלו בשכם הם קיבלו כספי חלוקה. עיינו: הלכנון, ט' באייר תרל"ט, הוספה. ראו גם: מ' ריישר, שערי ירושלים, ורשה תרל"ט, עמ' 40.

4 ראו למשל: הלכנון, י"ט באלול תרכ"ג, עמ' 51; שם, ט' באייר תרל"ט, הוספה.

5 על יזמה זו וכישלונה ועל יזמות נוספות עיינו בהרחבה: ש' אבן אור, 'נסיגות התיישבות יהודית בשכם', מ' ברושי (עורך), בין חרמון לסיני: יד לאמנון, ירושלים תשל"ז, עמ' 198-207. עיינו גם: א"ש הירשברג, בארץ המזרח, וילנה תר"ע, עמ' 512.

הכבלות שנת אחת עשרה

ש כ מ

הזק ותחזק בעד עמנו ובעד ערי אלקינו.
שירי ישראל המתגוררים בעמ, אנשי החמד
והרחמים, הגבירים, נדיבים ושועים, פרנסים,
גבאי אהק אשר בכל עיר ומדינת העיר
שלומם ומצבתם ידבה, אמן.

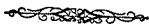
אדוניים יקרים! שמעונו וישמע אליכם ה, כלי תפנה
לפלא בעיניכם יהיה לשמוע חרשות מעיר נדודה וקדושה
באהק אשר אין רשומה נוכר בין ערי הקדש הירושלית
בדור הנכבד! וזוהי זכרונה אשר בספר תורת ה, אין
איש אשר יעלה וזכרנה על לבו, היא עתה ש כ מ תרבי,
אשר כתובה הנה מתגוררים יותר מעשרה משפחות
ישראל, בין אלפי משפחות גוים מזה כמה וכמה שנים,
ועוברי דרך הגליל מדי שנה בשנה יעברו עליה, אשר
זאת היא זכר הכרת העיר האתא אצל אחינו בית ישראל
ותרבי הדבר כי אין לנו דבר עם אדם, והנה אנשים נתינים
מיניו כפניו, איש לעסקו פונה, ולא העמסנו ולא נעמים
חלילה לשום אדם אשר יעניק לנו פרי צדקתו חסד כאשר
יהיה משובחם שאר ערי הקדש תרבי, הגם כי בנפשינו נביא
לחמנו מרוע מצב חומנו אשר ירד והמפורז עיר מעלות
אחרונת, ודלנו מאד. עכיו יעיר להבנו רק לחם אשר
נשתנו בעמך כפניו, ובמקושו עתה ממערתכם הרמה
על מוכה כללית אשר היא נקדחת המצבי אשר עזי וסוב
קום העמרת יושביו בעיר האתא, כי מכלעיה אין קהל
ואין עדה בישראל, אשר עדה תחשב אם תחמד לה זאת.
ומה היא! בית הכנסת לתפלה כי לראבנן לבבנו

... ובכן אחינו בני ישראל חוצו נא וחמולו ורחמי עלינו
כי למה נגרע מכל יושבי אהק, אין רצונו ובקשתו
ותעורנו בכסף הנאסף על ירכם שופק למחות בתינו!
דא, לא! רק סכום מאותם פראנק לשנה לשכירות בית
הכנסת ופית תלמוד תורה ותו לא, ובהו תחזיק ידיו
מישוב ישראל בעיר הקדושה והברוכה כגפן פוריה האתא
ומתנו שדרינו אלה הוצאים מן הכב יכנסו ללב, ומי
דאיש אשר יחפץ לקחת לו חק במעוזה הגדולה האתא
יאלה לנו טיבתו המהורה עי תרבי המאונה המפורסם
לשבת ולתלחת כמוהו יצחק מפרא. ניי בעתק
יירשם הו וכספם יגיע במה לירינו ומה צוב חלקנו ומה
גיים גורלנו אם נמצא איש חסד אשר יתנבד לקנות לנו
היר קמן של שלש או ארבע בתים לצורך ביהבנים וזות
הידקו עומדת לעיר לרוד דורים, ומת תורה משכורתו
ס'ימה, ואנחנו פה נעמדה לכוך בשמם המבד לפני מק
אד'ייע יוסף הצדיק יציע למען יעמדו חיים וקיימים
מישפעים מכל מוב, ברבות המוכה, גם עי זקנה ושבה,
אזא: והנה ספיים תתנתינו לפני אחינו שירי תחמד
ה: וזמים שיתנו און קשבת לבקשתנו לרחם עלינו ועדונו

בעבורת ה' כרת המוסלת עיב איש ישראל באשר הוא
ישראל, למען לא נצטרך לשלוח שריו לרפוק ער פתנו
נדיבים, כי אין לנו דרך אחרת כמובן, והבוטה חרבות
יהודא וירושלם הוא ימצא לנו פתח תקות למען שמו אמן.
כדי הצעירים והתמים ברמע פעקה ש כ מ תרבי בחדש
סיון המבית בשנתנו זאת התרמא ליצירה, וזהו מעשה
שלום.

הצעיר נסים אהרון	הצעיר נסים מנחם	עיל יוסף אהרן	הצעיר אברהם חיים
שרב סים	בבאל סים	סים	ברוך סים
הצעיר יוד עזרי	הצעיר יוסף עזרא	הצעיר עבדאלה	הצעיר יחזק עזרא
סים	סים	יעקב סים	סים
הצעיר פער	הצעיר משה	הצעיר כחול מאיר	ע'ה פדרני נולפי
חמו סים	אהרן סים	יעקב סים	סים

ראוי ובכן מאד כי תמצא הבקשה האתא און קשבת,
וביתנו החובה כוספת על נבאי אהק המאספים כפן. לארץ ישראל
מת' לשום לב לרברי עדת היהודים וישובת שכם אשר בארץ
ישראל הבת ולמלאות בקשתם הקשנה לסאר. רוב בני העדה
המה עניים נתינים מיניו כפן ברוהק ולחץ, ועליהם לתחזק ידו
שוב וטרה לדיהם, ואם חלק לא ינתן להם סכפף תחזקת
הכלית, מרוע לא יעורם למצעי בכך כפן הדרוש לתוצאות
שבויות בית הכנסת?

קטע מ'חבלות',
ובו קריאת יהודי
שכם לסיוע כספי,
י"א בתמוז תרמ"א
(1861)

גוועה בעודה באבה, אולם נראה כי התעוררות הדיון הציבורי על ההתיישבות בשכם באמצע שנות
השמונים של המאה התשע-עשרה, הניעה מספר משפחות אשכנזיות לנקוט יזמה פרטית ולהתיישב
בעיר.⁷ ההיקף המצומצם של היישוב היהודי בשכם לא אפשר פיצול ערתי וייסוד של קהילה אשכנזית
נפרדת, אשר על כן הצטרפו האשכנזים לקהילה הספרדית. עם זאת חלוקת נטל הוצאות הקהילה
נעשתה על פי מפתח ערתי: הספרדים שילמו את שכר מלמד התינוקות, ואילו האשכנזים מימנו את
שכר השוחט וכוך.⁸
היהודים יושבי שכם התגאו בעובדה שהם חיים מיגיע כפיהם ואינם נזקקים לכספי החלוקה כיתר
היהודים בארבע ערי הקודש.⁹ ההתיישבות האשכנזית סימנה את ראשית המגע עם נדבנים חיצוניים,
והאיצה את השתתפות יהודי ירושלים בהוצאות הקהילה.¹⁰ זאת ועוד, במרוצת שנות השמונים ניתן
בעיתונות ביטוי הולך וגובר למצוקת יהודי שכם. פרסומים אלו הביאו את משה מונטיפיורי, הברון
רוטשילד ואחרים לשלוח כספי תמיכה ותרומות לקהילה.¹¹ אנשי שכם אף קיבלו מן הראשון לציון,

7 חבלות, י"ב בתמוז תרמ"ה, עמ' 285-286.

8 חבלות, י"ב בסיון תרמ"ט, עמ' 272.

9 ראו כרוז בחתימת שנים-עשר ראשי המשפחות בשכם שפורסם בחבלות, י"א בתמוז תרמ"א, עמ' 262-263.
10 אמנם כבר בשנת 1839 פנה ראש הקהילה, ר' דוד סתהון, אל משה מונטיפיורי בבקשת תמיכה, אולם פנייה זו הייתה
מעשה חד-פעמי ויוצא דופן, שהיה קשור להתרגשות ולתקוות שעורר ביקורו של מונטיפיורי ביישוב היהודי כולו. על
תמיכת כולל הספרדים בירושלים במימון שכרו של השוחט ראו: א' יערי, מסעות ארץ ישראל, תל-אביב תש"ו, עמ' 626.

11 חבלות, י"א בתמוז תרמ"א, עמ' 262-263; שם, י"ב בתמוז תרמ"ה, עמ' 285-286.

הרב רפאל מאיר פאניז'יל, בשנת 1886 אישור יוצא דופן לשגר שד"ר לקהילות בחוץ לארץ, כדי לקבץ תרומות לשם רכישת קרקע והקמת מבנה לבית כנסת ולתלמוד תורה לילדיהם.¹² באותה השנה החל אליהו שייד, נציגו של הברון רוטשילד, להעניק תמיכה לקהילה היהודית בשכם.¹³ הוא גם הבטיח לראשי הקהילה כי יפעל עבורם בפריז, והייתה זו ראשיתו של הניסיון ליצור קשר בין יהודי שכם לבין המוסדות היהודיים בצרפת ובתוכם חברת 'כל ישראל חברים'.

בתמיכה של שייד, אף שניתנה במשך כעשר שנים, לא היה כדי לקיים את היישוב היהודי בצורה תקינה ומסודרת. אחת הנקודות הכאובות ביותר בחייה של קהילת יהודי שכם הייתה חינוך הילדים.¹⁴ המצב הכלכלי הגרוע, החשש כי לא יוכלו להעניק לבניהם חינוך יהודי מינימלי, הכרת מוסדות החינוך המודרניים שפרשה חברת 'כל ישראל חברים' בארץ-ישראל וברחבי המזרח התיכון, והניסיונות

החוזרים ונשנים של מיסיונרים נוצרים למשוך אליהם את הנוער היהודי – כל אלו הביאו את יהודי שכם לפנות אל כ"ח בבקשה שתקים בית ספר עבור ילדיהם.

יהודי שכם, שהיו ערים כפי הנראה לחשיבות שייחסו אנשי כ"ח למידת הפרודוקטיוויות של אחיהם בכל אתר ואתר, הדגישו במכתבם אל כ"ח את העובדה שהם מתפרנסים מיגיע כפיהם. לאחר מכן סיפרו על בעייתם העיקרית – חסרונם של מוסד חינוכי יהודי בעירם. הם הבהירו כי אינם יכולים לשלוח את ילדיהם ללמוד בבית הספר של כ"ח בירושלים, בשל המרחק שבין שכם לירושלים ובשל שכר הלימוד הגבוה שדורש מנהל בית הספר. כדי להבליט את חומרת המצב ציינו הכותבים כי ילדים יהודים נשלחים למוסדות המיסיון, ושם מעבירים אותם על דתם. דומה כי אילו הייתה אוכלוסייתה היהודית של שכם גדולה יחסית, די היה בשלוש נקודות רגישות אלו כדי להניע את חברת כ"ח לייסד בית ספר בעיר. דא עקא

מכתבם של יהודי שכם לחברת כ"ח ובו הצעה להקמת בית ספר משותף להם ול'עם השומרונים'

המכתב נכתב ב-1893, ובו מפורטות התנאים להקמת בית ספר משותף ליהודי שכם ול'עם השומרונים'. המכתב נחתם על ידי ראשי הקהילה היהודית בשכם, ובו מפורטות הדרישות והתנאים להקמת בית הספר. המכתב נחתם ב-1893, ובו מפורטות התנאים להקמת בית ספר משותף ליהודי שכם ול'עם השומרונים'.

12 כתב השד"רות פורסם על ידי פ' גראייבסקי, זכרון לחובכים ראשונים, ב, ירושלים 1993, עמ' 182-184.
 13 חבצלת, ג' באלול תרמ"ו, עמ' 382-383. עיינו גם: א' שייד, זכרונות על המושבות היהודיות והמסעות בארץ ישראל ובסוריה 1883-1899, ירושלים תשמ"ג, עמ' 190-192.
 14 על המצב העגום של החינוך בשכם ראו הרוח של מונטיפיורי המובא אצל בניהו (לעיל, הערה 2), עמ' קיב-קיג. ראו עוד: א"מ הברמן, 'מסעות החכם האבי"ר' (הרב אברהם ב"ר ישראל רואנס) לארץ הקדושה', סיני, לג (תשי"ג), עמ' שיד. וראו גם הדיווח המובא אצל יערי (לעיל, הערה 10), עמ' 626.

הפנייה של יהודי שכם לחברת כ"ח (ראו תצלום בעמ' הקודם)

בעה"י [בעזרת ה' יתברך] חדש סיון תרנ"ד עה"ק [עיר הקודש] שכם ת"ו [תיבנה ותיכונן]

לכבוד החברה הנכבדה הנעלים המורמים בעם כבוד חכ"ח ה"ו [חברת 'כל ישראל חברים' ה' ישמרם ויחיים]

אדונים נכבדים כבר באנו בבקשה לפני הדרת כבודכם על אודות בית הספר החסר בעירנו ולא בא מכבודכם שום מענה על בקשתינו, ועתה אנן כותבים לכבודכם עוד הפעם. דעו שאנחנו מתגוררים פה זה זמן רב ואין לנו לא חלוקה ולא שאר נדבות הבאים לערי ארץ ישראל מכל הארצות רק אנו מתפרנסים מיגיעת כפינו בדוחק גדול ולא יש לנו כי אם לחם צר ומים לחץ. אך כל זה נקבל באהבה כי זאת נחמתינו כי עכ"פ [על כל פנים] לא נאכל לחם חסר כשאר ערי ארץ ישראל. אך דבר אחד אשר היא עיקר עומד לשטנינו היא חינוך הילדים, כי מיגיעת כפים אשר לנו אין לנו במה לשלם עבור בית הספר ללמד את בנינו תורה ודרך ארץ וגם להולכים לירושלים לבית הספר שלכם אשר היא תחת ידי המנהל ה' [אדון] נסים כבר אין כח בידנו. אחת, כי רחוקה ירושלים משכם, ושנית, ה' [אדון] כבר ידרוש מעות הרבה אשר אם נמכר כל החפצים אשר לנו לא נספיק לשלם לו אף החצי מה שידרוש. ולעת עתה הולכים הנערים לבית הספר של המיססיאן [מיסיון] ושם מעבירים אותם מדת ישראל ושם שמים נתחלל מאד. ועתה נתאחדנו עם עם השומרונים כי גם הם רוצים ללמד את בניהם אצל היהודים גם לה"ק [לשון הקודש] וכולנו יחד באים בבקשה לפני החברה הנכבדה אשר כל כבוד בית ישראל נשען עליהם שיפתחו פה בית הספר ולא נצטרך לשלח את בנינו לבית הספר המססיאן, ושלוש על ישראל. וזכות המצוה הזאת יעמוד לכם אשר בימיכם יתרום קרן יהודה. ובקשתינו שעכ"פ [שעל כל פנים] תשלחו לנו מענה על אדרסה [כתובת] ישראל קאנעלל השו"ב [השושט ובודק] דעירנו על זה באנו עה"ח [על החתום] מנהלי דעה"ק [דעיר הקודש] שכם ת"ו.

נאום ישראל אדמוף [?]

נאום ישראל קאנעלל שו"ב

נאום הלל זאב וואלף שפירא

שקהילת שכם לא מנתה אלא כמה עשרות יהודים, ומספר התלמידים שיכלה להעמיד – כדי להצדיק את ההוצאות הכרוכות בייסוד בית ספר ובאחזקתו – היה קטן. יהודי שכם, שהיו מודעים לקושי זה, נקטו מהלך מפתיע וביקשו לשתף ביזמה את השומרונים, יריביהם משכבר הימים. הם הציעו לשומרונים כי בית הספר היהודי-הצרפתי יקבל גם את ילדי השומרונים. השומרונים, שהיו נתונים באותה עת במצב קשה ביותר, נענו להצעה למרות משקעי העבר ביחסיהם עם היהודים. הסכמתם של השומרונים אפשרה ליהודים להודיע לכי"ח כי אלה מאוחדים עמם בבקשתם לפתיחת בית ספר בשכם שבו ילמדו הילדים גם את לשון הקודש. החותמת בשולי המכתב אל כי"ח היא אמנם 'חותם כוללות ק"ק ספרדים ואשכנזים בעיה"ק [בעיר הקודש] שכם תובב"א [תיבנה ותיכונן במהרה בימינו אמן]', אולם נראה כי החותמים כולם, או לפחות שניים מתוך השלושה, היו אשכנזים.¹⁵ יש בכך ללמד על חשיבות ההתיישבות האשכנזית בשכם, כגורם שיוזם והאיץ את פיתוח קשרי החוץ של הקהילה היהודית במקום, שהייתה מבודדת יחסית מן הקהילות האחרות בארץ ובעולם.

קשרי היישוב השומרוני בשכם עם גורמי חוץ

באמצע המאה התשע-עשרה מנו השומרונים בשכם כ-150 נפש, ובראשם הכהן הגדול.¹⁶ הם התרכזו ברובע צפוף משלהם (חארת א-סמארה) ועסקו בעיקר במסחר, בייצור בגדים ובעבודות לבלדות שונות.¹⁷ היאחזותם בשכם נעשתה בתנאים קשים בעיקר בשל יחסה העוין של החברה המוסלמית. שיאם של הדברים היה בשנת 1841, על רקע פרשת התאסלמותם של שני ילדים שומרונים. באותה העת התפתחה תסיסה אנטי-שומרנית בקרב המוסלמים, והם איימו לחסל את כל בני קהילת השומרונים בשכם, אלא אם כן יתאסלמו. המקורות המעטים המוסרים נתונים על הפרשה מייחסים את העוינות כלפי השומרונים לשינוי שחל במעמדם בעיני המוסלמים. היהודים והנוצרים הוכרו באסלאם כבעלי דת מזויפת שמקורה בהתגלות אמתית של האל לנביאיו. בשל כך הוגדר מעמדם אֶהֱל אלֶפְתֶּאב, בני דת הספר, ומעמד זה ונכונותם של מיעוטים אלו לקבל על עצמם תנאי השפלה ולשלם מס חסות הקנו להם מעמד של ד'מים – בני חסות של המוסלמים – הזכאים להגנה.¹⁸ במהלך הדורות נהגו גם השומרונים ממעמד כזה, אך בפרץ הקנאות המוסלמית בשנה הנזכרת ביקשו המוסלמים יושבי שכם לשלול משכניהם השומרונים את מעמדם כבני חסות מוגנים. על פי עדות ממקור שומרוני, הצלתם של

15 AAIU, Pays isolés, Jordanie של הקהילה היהודית בשכם אל כי"ח, שכם, סיוון תרנ"ד. הספק נובע מן הקושי בפענוח שמו של החותם הראשון. ראו הנספח.

16 ראו ריכוז המקורות הכוללים נתונים דמוגרפיים אצל: שור (לעיל, הערה 2), עמ' 256. על תולדות השומרונים מראשית ועד המאה התשע-עשרה עיינו: "בן-צבי, ספר השומרונים, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 57-13. N. Schur, *History of the Samaritans*, Frankfurt a.M. 1992, pp. 13-156.

17 לסיכום התיאורים של השכונה השומרנית – לרבות בית הכנסת, הכהן הגדול, הלבוש, תחומי העיסוק, השפה והמנהגים – בכתבי נוסעים מערביים עיינו: שור (שם), עמ' 159-189.

18 עיינו בהרחבה: ב' לואיס, היהודים בעולם האסלאם, ירושלים תשנ"ו, עמ' 63-11. על תולדות השומרונים במאות האחרונות עיינו בהרחבה: נ' שור, 'השומרונים בתקופה הממלוכית, העות'מאנית ובמאה העשרים', א' שטרן וח' אשל (עורכים), ספר השומרונים, ירושלים תשס"ב, עמ' 602-647.

השומרונים באה להם דווקא מידי הראשון לציון, הרב אברהם חיים גאגין, שהעניק להם אישור בכתב על היותם מאמינים בתורת משה, ובכך אפשר להם להימנות שוב במעמד של בני דת הספר, הראויים להגנה מוסלמית.¹⁹ בצד להם פנו השומרונים גם לממשלת צרפת, כדי שזו תקבל אותם תחת חסותה ותעניק להם הגנה, אולם פנייה זו נותרה ללא מענה.²⁰

בשנת 1854 ניסו השומרונים להשיג את חסותה של בריטניה. באווירה המילנירסטית ששררה באותה העת בחוגים רחבים בחברה הבריטית, לא התקשו אנשי הקונסוליה הבריטית בארץ-ישראל ליצור בקרב הציבור הבריטי יחס אוהד לשארית הפלטה השומרנית.²¹ בתקופה זו הציתו השומרונים את דמיונם של חוקרים רבים במערב.²² תרומות שנאספו בבריטניה הועברו לקהילה השומרנית וסייעו לקיומה היומיומי. כמו מיעוטים אחרים שזכו בחסות של מעצמה מערבית, ההגנה וההתעניינות מצד הבריטים בגורלם של השומרונים צמצמו מאותה העת ואילך את ההתנכלויות של המוסלמים לקהילה זו.²³

עם זאת נוסעים רבים במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה העריכו כי ימיה של הקהילה השומרנית ספורים.²⁴ נראה כי את המשך קיומם של השומרונים, בניגוד לכל התחזיות, יש לייחס להחלטה העקרונית של ראשיהם בשלהי המאה התשע-עשרה לקשור את גורלם בגורל היהודים, ולהטיל את יהבם במה שנוגע להבטחת המשך קיומם על גופים יהודיים בין-לאומיים. החלטה זו התקבלה על רקע ההתעוררות הלאומית היהודית, שהחלה לתת את אותותיה ביישוב בארץ-ישראל, ומה גם שלא נעלמה מעיני השומרונים התופעה שיהודים בעלי עצמה כלכלית בקנה מידה בין-לאומי, תורמים סכומי עתק לאחיהם ובכלל זה לקהילות בארץ. תפיסה זו של השומרונים הייתה

זו התקבלה על רקע ההתעוררות הלאומית היהודית, שהחלה לתת את אותותיה ביישוב בארץ-ישראל, ומה גם שלא נעלמה מעיני השומרונים התופעה שיהודים בעלי עצמה כלכלית בקנה מידה בין-לאומי, תורמים סכומי עתק לאחיהם ובכלל זה לקהילות בארץ. תפיסה זו של השומרונים הייתה

19 על הפרשה כולה עיינו: E.T. Rogers, *Notices of the Modern Samaritans*, London 1855, pp. 29–30. בשולי הדברים אעיר כי תיאור זה של התערבות החכם באשי אברהם גאגין להצלת השומרונים, שעליו הסתמכו כל חוקרי תולדות השומרונים עד היום, מקורו מפוקפק למדי. מוסר הידיעה הוא שומרני בשם יעקוב שלבי, שלטענת השומרונים עצמם היה נוכל ורמאי. ראו למשל: 'מכתב ה-20 משכם לויקטוריה מלכת אנגליה 1875', א-ב חרשות השומרונים, 396–395 (1985), עמ' 14–15, ואכתוב על כך אי"ה במקום אחר.

20 המכתב פורסם לראשונה בתרגום לצרפתית, ראו: *Les annales philosophique chrétienne*, 1853. אחר כך פורסם בכתב שומרני עם שינויים קלים, ראו: J.J.L. Bargès, *Les Samaritains de Naplouse*, Paris 1855, pp. 65–71.

21 על המילניריות בחברה הבריטית ועל המיסיון שפעל בהשראתו בשכם עיינו להלן.

22 עיינו בהרחבה: שור (לעיל, הערה 16), עמ' 159–156.

23 במרמה ראו: מכתב ה-20 (לעיל, הערה 19), עמ' 14–15.

24 שור (לעיל, הערה 16), עמ' 189. כך למשל באנציקלופדיה אוצר ישראל, ה, ניויורק תשי"ב, בערך 'כותים', בעמ' 270, כותב מחבר הערך על 'אחרית הכותים'.

כותב התעודה,
יצחק בן עמרם בן
שלמה, כוהן גדול,
ניצב בצד ספר תורה
שנכתב על קלף על
ידי שומרני דמשק
במאה הי"ב-י"ג
(לפי הכיתוב בגב
הגלויה) בשנים
1932-1916

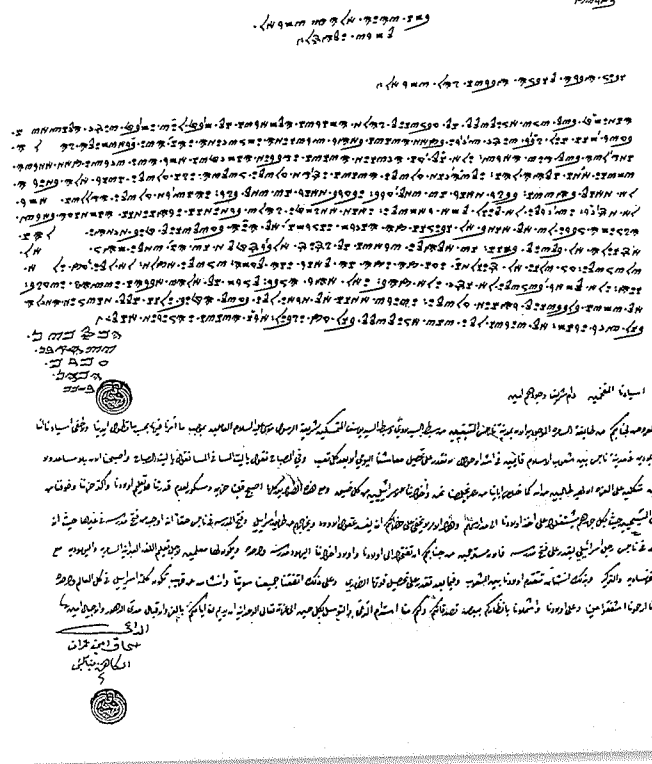
בין הגורמים העיקריים ליצירת הקשר ושיתוף הפעולה עם הקהילה היהודית בשכם. הם נענו לאתגר שהציעו להם בני הקהילה היהודית בעיר והטו כתף לפעול עמם, במאמץ לשכנע את חברת כ"ח לייסד עבור ילדי שתי הקהילות בית ספר משותף.

את מכתבי הפנייה בעניין זה כתב מטעם השומרונים אחד מכוהני הקהילה, איש משכיל, בעל ידע רב, יצחק בן עמרם.²⁵ במכתבו הראשון, שנכתב בכתב שומרוני, אין הוא מזכיר כלל את שיתוף הפעולה עם הקהילה היהודית. הוא מפרט את מצוקותיה של הקהילה השומרונית, מתאר את פיתויי המיסיונרים כדי למשוך למסודותיהם את ילדי השומרונים ומבקש מחברת כ"ח בשם ראשי הקהילה לפתוח עבור בניהם בית ספר בשכם. כך הם דבריו:

זה הנמסר לידי אדונינו מן עבדיכם קהילת השומרונים הנשארים משבט לוי ושבט יוסף הנמצאים בעיר שכם מול קבר יוסף, נהיו באלה הימים באחרית הצרכים והריקנות, והם היו בראשונה קהילה ידועה בין גויי הארץ. ולא כן עם הפיכות הימים והתגברות השפטים אשר פרצו באלה המקומות ושמו אותם בני ערובה להם. ונהפכו עלינו הימים ורבו עלינו הגזירות, וקם עלינו מאמר האל בתורה 'לא תאמן בחיך בפקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר' [דברים כח, טו-טז] ונהיינו במצור. אלה הנסיבות אשר לא תספרנה, עד כי לא נוכל לשאת ראשינו. וכאשר נוכחו בני קהילתי בחנינתכם ורחמיכם המושמעת בארץ הקדושה, אמרו לי כי אכתוב אל כבודכם זה המפרט ודרישתם כי אם יהיה בעיניכם טוב תפתחו להם בית ספר לבניהם בשכם. כי אנחנו יראים מן הכמרים הנוצרים כי הם נותנים שוחד לילדינו כדי שילכו אל בית הספר שלהם [ייתכן גם: אל סכולתם, טיפשותם]. ומשום כך, מה נאמר ומה נעשה, ידינו קצרה, לא לנו עוז ולא כוח, ולא נשאר בידינו לא כסף ולא זהב.²⁶

אולם בנוסח הערבי של המכתב, הכתוב על אותו הדף עצמו, כבר הרחיב הכותב בעניין גורלם המשותף של 'האחים' היהודים והשומרונים בשכם והדגיש את הצורך בפתרון משותף, שיציער את שתי הקבוצות לקראת העולם המודרני שהלך ונגלה לעיניהם. כך הם דבריו:

[...] ולא נעלם מכבודכם שאנו נמצאים בעיר שכם בין עמי האסלאם ועומרים במצב הרע ביותר [...] מבקשים מן האל כשם שהציל את אבותינו ממצרים יצילנו אנו ואת אחינו הישראלים מכל צרה וצוקה [...] מפאת אי יכולתנו ללמד את ילדינו העצב והחשש הגדולים ביותר שלנו הם מן הכמרים הנוצרים שכן הם אינם חוסכים

מכתבו של יצחק בן עמרם הכוהן לכ"ח, בשומרונית ובערבית

25 1855-1932. שימש הכוהן הגדול בשנים 1916-1932.
26 יצחק בן עמרם הכהן בשכם אל חברת 'הבררים קהל ישראל', ללא תאריך, AAIU, Pays isolés, Jordanie.

כל מאמץ על מנת לקחת את ילדינו לבתי הספר שלהם [...] היות שאין בשכם גבר ישראלי שיש ביכולתו לפתוח בית ספר. ולכן קעת אנו מבקשים ממעלתכם את תמיכתכם שתפתחו לילדינו וילידי אחינו היהודים בית ספר אחד ושיהיו לו מורים לשם לימוד השפה העברית – השומרונית והיהודית – עם השפה הצרפתית והתורכית. ובכך בעזרת ה' יתקדמו ילדינו בין העמים ובעתיד נוכל להשיג את לחמנו הנחוץ ועל כך הסכמנו כולנו [...] ובעזרת ה' בקרוב יהא שם ישראל נישא בכל העולם.²⁷

Ne dédaigne pas notre prière et nos vœux.
Considérant la « commission de la Palestine » et venant
à notre secours. Vous êtes l'ami de Rothschild et d'autres
grands Israélites qui ont tout pouvoir. Dispensez-nous
un peu d'instruction un peu de lumière. Si Dieu veut
le temps approche... si nous serons tous unis, presque
nous sommes tous fils de Patriarches et que nous
vénérons le grand prophète Moïse. Je suis sûr
qu'en vous écrivant, que vous répondez et j'attends votre
réponse avec confiance.
Je vous prie, mon salut fraternel
Isaac Ben Amram Cohen.
Haut 1894

מכתבו של יצחק
בן עמרם לרבה של
צרפת הרב צדוק
כהן (Zadok Kahn)
(משמאל)

במכתבו לרב צדוק כהן, הרב הראשי ליהודי צרפת וחבר הוועד המרכזי של כ"ח, הרחיב יצחק בן עמרם הכהן את תיאורי הרדיפות שנרדפים השומרונים על ידי שכניהם המוסלמים, והוסיף פרטים על התמעטות מספרם עד כדי סכנת כליה ועל מאמציהם של המיסיונרים השונים להעבירם על דתם. אולם לוח המכתב הזה הוא גילוי שאיפתו של הכוהן השומרוני לבואו של היום שבו יהיו השומרונים והיהודים עם אחד, ללא מחלוקת. כך הם דבריו:

הגזע שלנו עומד להיעלם. הקתולים והפרוטסטנטים מבקשים לחטוף את ילדינו. אנחנו יכולים לשלוח אותם לבית הספר המוסלמי, אך שם מתעללים בהם חבריהם המוסלמים, האכזרים והקנאים [...] אם כן איננו מבקשים כלל נדבה, אנו מבקשים ממך מעט חינוך לילדינו בתוך בית ספר אחד קטן יחד עם ילדי העברים בני דתך [Hebreux de votre culte]. בין העברים הללו יש כמה משפחות אשכנזיות [Sicnazes] והאחרות יהודיות-ערביות [Juifs Arabes]. באופן כזה אתה תעשה מעשה טוב ולנו תהיה שמחה גדולה בראותנו את ילדינו לומדים עם אחינו העברים. אל נא תבזו לבקשתנו ולאנחותינו. התייחס אליהן כאל צוואת שכיב מרע וחוש לעזרתנו. אתה החבר של רוטשילד ושל אישים יהודים אחרים בעלי יכולת. הענק לנו מעט חינוך, מעט אור. אם ירצה ה' יבוא הזמן שבו נהיה כולנו מאוחדים, שהרי כולנו בני האבות ואנו מעריצים את אותו הנביא, משה.²⁸

27 אסחאק אבן עמרם הכהן בשכם אל כ"ח, ללא תאריך, שם. מן המקורות שעמדו לפני לא נתברר לי פשר השוני בין שני הנוסחים באשר לאזכור שיתוף הפעולה עם היהודים. אולי קשור הדבר למאבקים פנימיים בתוך הקהילה השומרונית, בין מצדדי הבלטת שיתוף הפעולה לבין מתנגדיה. והדברים עוד צריכים עיון.

28 AAIU, Pays isolés, Jordanie, Isaac Ben Amram Cohen au Grand Rabbin Zadoc Kahn, Naplouse, 26 Aouût, 1894

המיסיון כגורם מאחד

מה הביא את היהודים והשומרונים להתאחד ביזמה משותפת? אחרי הכול, המסורת היהודית התייחסה אל השומרונים בחוסר אהדה, הן בשל מה שנתפס כסטייתם מן המסורת הרכנית והן בשל העוינות שהפגינו השומרונים עצמם כלפי היהודים.²⁹ מתיחות זו הביאה לכך שאנשי הקהילה היהודית בשכם לא תמיד ראו בעין יפה ביקורים של יהודים בקהילה השומרנית, ואף נקטו לעתים ביטויים שליליים כלפי השומרונים.³⁰ כמו כן קיימות עדויות רבות של נוסעים נוצרים על שנאתם של השומרונים ליהודים.³¹ המיעוט היהודי והמיעוט השומרוני בשכם, שלא השכילו להתאחד לאורך הדורות ולגבש חזית אחידה מול הרוב המוסלמי העוין, נאלצו להתמודד במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה עם גורם חדש, שאיים על זהותן הדתית המקורית של שתי העדות. המדובר בשליחי התנועות המיסיונריות הפרוטסטנטיות, שהחלו פועלים בקרב יהודי המזרח התיכון במטרה להעבירם על דתם.³² אמנם המיסיונרים ייחדו את עיקר תשומת לבם ליהודים, אך לעתים פנו גם אל השומרונים. שכם ותושביה השומרונים – כמו מקומות אחרים בארץ-ישראל – הציתו מן הסתם את דמיונם של השליחים הנוצרים, משום שהיו קשורים בקשר אמיץ לערש הנצרות ולפעילותו של ישו, כפי שבאה לידי ביטוי בברית החדשה. אנשי דת שפעלו באזור בשנת 1839 בשליחות המיסיון הסקוטי, ושביקרו הן אצל יהודים והן אצל שומרונים, העידו כי הללו נהגו לקבל את המיסיונרים בסבר פנים יפות.³³ דומה כי בתחילה לא עמדו היהודים והשומרונים על כוונותיהם האמתיות של המיסיונרים הידידותיים, אולם משנחשפו מטרותיהם הדתיות, הבינו ראשי שתי הקהילות את חומרת הסכנה. הדבר התברר במיוחד משהחלו המיסיונרים להציע שירותי חינוך והשכלה לילדים. בשל המחסור במוסדות חינוך מתוקנים, הן בקהילה היהודית והן בקהילה השומרנית, נתפתו אחדים לשלוח את בניהם למוסדות המיסיונריים. מבחינתם של היהודים היה בכך איום על המשך קיומה של הקהילה היהודית. ערנותה של הקהילה היהודית בעיר לסכנת ההתנצרות, התחדדה בעקבות התיישבותם במקום של יהודים אשכנזים, שהביאו עימם מאירופה חשש ארוך שנים מפני הנצרות והפיתויים שהציעה בפני היהודים. האיום על המשך קיומה של הקהילה השומרנית היה חמור יותר. בעוד ליהודים הייתה חלופה חינוכית בערים אחרות, הרי לשומרונים לא הייתה כל יכולת לעזוב את המקום המקודש להם ביותר, מה גם שבאותה העת לא

29 סיכום בעניין זה עיינו: שור (לעיל, הערה 2), עמ' 238–239, 242–243, 249; הנ"ל (לעיל, הערה 16), עמ' 154–156.

30 עיינו למשל: ל"א פרנקל, ירושלימה, וינה תרי"ט, עמ' 422.

31 ראו למשל: J. Mills, *Three Months' Residence at Nablus and an Account of the Modern Samaritans*, London 1864, p. 329.

32 לא ידוע לי על פעילות מיסיונרית קתולית בתקופה זו. על התנועות הפרוטסטנטיות המילניריסטיות ועל התפתחות תפיסת גאולתו של עם ישראל בארץ-ישראל במשנתו נכתבו מחקרים רבים. עיינו למשל: מ' קדם, 'תפיסות הגאולה של עם ישראל וארץ ישראל באסכאטולוגיה הפרוטסטנטית האנגלית באמצע המאה הי"ט', קתדרה, 19 (ניסן תשמ"א), עמ' 55–71; מ' ורטה, 'דעיין שיבת ציון במחשבה הפרוטסטנטית באנגליה בשנים 1790–1840', ציון, לג (תשכ"ח), עמ' 145–179. על פעולות מעשיות שתכננו פרוטסטנטים כדי להביא לחזרתם של היהודים לארץ אבותיהם ולהתיישבותם בה, וכך להחיש את אחרית הימים, עיינו למשל: י' הראל, 'לטיקה – מושבה נשכחת מתקופת העלייה הראשונה', קתדרה, 74 (טבת תשנ"ה), עמ' 62–85.

33 A.A Bonar & R.M. Mac Cheyne, *Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839*, Edinburgh 1844, pp. 211–218.

נותרו עוד קהילות שומרוניות אחרות באזור. אלו היו הנסיבות שהביאו את שתי קבוצות המיעוט הללו להתאחד סביב בעיית המיסיון ולפנות במשותף אל חברת 'כל ישראל חברים' בקריאה לפתוח עבור ילדיהן מוסד חינוכי משותף. היזמה אמנם הייתה משותפת, אך הפניות לכי"ח נעשו בנפרד.

אפיזודה חולפת או אסטרטגיה שומרונית?

הפנייה יוצאת הדופן לכי"ח, הן מצד היהודים ועוד יותר מצד השומרונים, לא הניבה בסופו של דבר פירות, וחברת כי"ח מעולם לא הקימה מוסד חינוכי בשכם. כישלונה של היזמה, שיכלה אולי להעניק לקהילה היהודית בשכם דחיפה להתרחבות ולהתפתחות, הייתה בין הגורמים לכך שקהילת היהודים בשכם הלכה ונתמעטה, עד שבשנת 1908 לא נמצא בעיר אף לא יהודי אחד.³⁴ הקהילה השומרונית לא התייאשה מן התקווה לפתיחת בית ספר מודרני ולא הרפתה מניסיונותיה לשותף פעולה עם גופים יהודיים בארץ ובעולם. בשנת 1897 פנו השומרונים בשכם אל חברת 'אגודת אחים' (Anglo-Jewish Association) באנגליה וביקשו תמיכה בבית הספר שלהם.³⁵ את ההסבר לפנייה המדהימה לכאורה נתן אשר גינצברג, אחד העם, מעל דפי 'השלח':

הגסיסה היותר מעציבה היא גסיסת דת עתיקה [...] טרגדיא כזו יש לנו בעולם גם עתה [...] העם הגוסס הוא אויבנו מימי עולם – עם השומרונים [...] וברגעיו האחרונים מתגבר בו חפץ החיים, כמשפט כלל חי, והוא חוגר שארית כחו לעמוד בפני המות ומבקש עזר מן החוץ. למי יפנה? זר הוא לכל העולם החדש, אין לו שום מגע ומשא, שום חפץ או זכרון משותף עם איזו אומה חיה בכל הארץ. והנה הוא זוכר, כי לפני שנות אלף, בזמן שהיה עוד גם הוא מתהלך בין החיים, היה לו שונא בנפש – שכן קרוב, או אח שנתרחק – והשונא הזה עודנו חי. השונא הזה הוא איפוא האחד תחת כל השמים אשר איננו זר לו לגמרי, אשר יש לו עמו פרק משותף בהיסטוריא, פרק מלא איבה ותחרות ודמים, אבל – איבה ותחרות ודמים משותפים [...] והנה הוא פושט ידו לשונאו זה ומביט אליו בתחנונים.³⁶

קצפו של אחד העם יצא על סירובם של אנשי 'אגודת אחים' לסייע לשומרונים ועל התמיכה שקיבלו חברי האגודה מאישים דתיים, אך גם ממי שהוא מכנה 'מרבצי השכלה', אשר דחו בבזו, בלעג ואף בגילויי שנאה את תחינת השומרונים.³⁷ עמדתה השלילית של 'אגודת אחים' התבססה בעיקר על דין וחשבון ששיגר אליה נסים בכר, נציג כי"ח בירושלים; בכר הסב את תשומת לב הנהלת האגודה כי בשכם נותרו רק שלוש משפחות יהודיות, וכי המשפחות שעזבו עשו זאת בשל העוינות השומרונית. 'אגודת אחים' הבהירה כי הייתה מוכנה לסייע לבית ספר יהודי שיש בו גם שומרונים, אך לא לבית ספר שומרוני מובהק.³⁸ על כל פנים פנייה זו של השומרונים ל'אגודת אחים' מלמדת כי הפנייה לכי"ח לא נותרה אפיזודה חולפת ללא המשך והשפעה, אלא הייתה מעשה של בחירה בכיוון חדש וברור מצד השומרונים, והוא חיפוש דרכים לשיתוף פעולה עם העולם היהודי המתעורר.

34 "בן צבי, שאר ישוב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 330.

35 ראו: 18: p. 18, *Jewish Chronicle*, 11 December 1896.

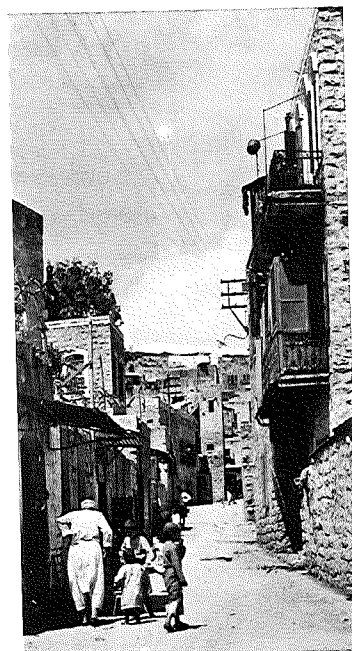
36 אחד העם, 'ילקוט קטן', השלח, א (תרנ"ז), עמ' 388-389. אחד העם כותב כי הפנייה נעשתה ל'אגודת ישראל', אך הכוונה כמובן ל'אגודת אחים'.

37 עיינו למשל: 'כתב התרסה מן המאה ה-19 נגד השומרונים', בחתימת מ"מ סילמן, א-ב חדשות השומרונים, 584-586 (1993), עמ' 120-139.

38 ראו לעיל, הערה 35.

סיכום

חוקרים מובהקים של תולדות היישוב ותולדות העדה השומרונית מצביעים על ה'שינוי הגורף' שחל ביחסים שבין השומרונים לבין היהודים במאה העשרים, לאחר שנרקמו קשרים קרובים בין השומרונים לבין אישים חברי התנועה הציונית ומאוחר יותר בינם לבין מדינת ישראל. יצירתם של הקשרים הללו, שהביאו למה שנתפס כמהפך היסטורי, יוחסה לאישים מן 'היישוב החדש', בעיקר ליצחק בן-צבי אך גם לאחרים. פעילותו של בן-צבי לקירוב השומרונים והיהודים תוארה בספרות המחקר בסופרלטיבים כגון: 'הצלחתו לערער את חומת הברזל שהפרידה בין שתי העדות'.³⁹ מבלי לגרוע כחוא זה מחשיבות התפקיד המכריע שמילא בן-צבי, הנשיא השני של מדינת ישראל, בטיפוח הקשרים שבין היהודים לשומרונים, התעודה המובאת בזה מלמדת כי סדקים החלו להיווצר ב'חומת הברזל' עוד קודם לכן, וכי ראשית המהפך ביחסים בין השומרונים ליהודים הייתה בשכם, כבר בשלהי המאה התשע-עשרה, עם היוזמה החינוכית המשותפת של שתי הקהילות הללו שתוארה לעיל.

רחוב בשכונה השומרונית בשכם (אוסף וילנאי, יד יצחק בן-צבי)

העדה השומרונית, המלומדת במאבק הישרדות במהלך דורות רבים, הוסיפה להתקיים תוך היצמדות עקשנית ושאיבת כוח מן המרכז הרוחני המקודש לה – הר גריזים. אולם חשיבותה של יזמת הפנייה לכי"ח, למרות כישלונה, נעוצה בהיותה סימן לראשיתו של מפנה ביחסים בין השומרונים ליהודים בעידן של חידוש הלאומיות היהודית. הצעד שבראשיתו היה אולי טקטי, הפך מאוחר יותר לאסטרטגיה. כפי שחש את הדברים וביטאם אחד העם, במציאות החדשה שהחלה להיווצר בארץ-ישראל, ושנלוו לה שמועות וידיעות רבות על עצמה יהודית כלכלית ופוליטית במערב, נתפסה האופציה היהודית בעיני השומרונים כטובה ביותר לשם הבטחת המשך קיומם, בשל קרבתם הדתית וההיסטורית ליהודים. הכרה זו הייתה ראשית הדרך לקראת הבשלת התפיסה השומרונית החדשה לכדי מעשה – לבקשת קרבה ושיתוף פעולה, תחילה עם השכנים היהודים הקרובים בשכם ואחר כך עם הארגונים היהודיים העולמיים בפרז' ובלונדון. 'חומת הברזל' בין שתי הקבוצות נסדקה, אם כן, לפחות פעמיים כבר בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה.

עדיין נותרה השאלה אם הפתיחות והנכונות ליצירת בסיס משותף של אהדה והבנה עם המוסדות הציוניים ביישוב היהודי שהלך והתחדש בארץ היו שיאו של תהליך שהחל בפנייה לחברת כי"ח, או שמא הם היו תוצאה של נסיבות ומניעים חדשים. דברים אלו עדיין טעונים עיון וליבון. על כל פנים ראשי המוסדות הציוניים, שהיו משוחררים מן העכבות הדתיות בקשר עם השומרונים, עודדו את המשך קיומה העצמאי של הקהילה השומרונית, שנתפסה בעיניהם כשריד חי וקיים של העבר היהודי בארץ-ישראל.⁴⁰

39 ח"ז הירשברג, 'הורה ואפרים – עימות במרוצת הדורות', י' אבירם (עורך), ארץ שומרון, ירושלים תשל"ד, עמ' 104. עיינו עוד: שור (לעיל, הערה 16), עמ' 156, 193.

40 ראו גם: שור (שם), עמ' 193. מן הראוי לציין כי במסגרת ניסיונותיהם של השומרונים להוסיף ולשרוד, הם התפתו בשנת 1864 להצעתו של אברהם פירקוביץ' להתאחד עם הקראים. עיינו בהרחבה ד' שפירא, 'מן 'גלותנו' לשכם: אברהם פירקוביץ' אצל השומרונים', קתורה, 104 (תשס"ב), עמ' 86–91.